

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СЛІДЧОГО

БУРЛАКА Ярослав Анатолійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.132 (477)

В статье исследованы доктринальные подходы к определению понятия процессуальной самостоятельности следователя в уголовном производстве. Отмечается, что процессуальную самостоятельность следователя целесообразно рассматривать в двух аспектах, в частности, как: 1) неотъемлемая составная часть правового статуса следователя, то есть совокупность прав и обязанностей, предоставленных ему законом для реализации поставленных перед ним задач и выполнения функций; 2) уголовно-процессуальную гарантию, то есть законодательно закрепленные средства отстаивания собственной позиции относительно принятых процессуальных решений и проведения процессуальных действий, а также направление уголовного производства в целом.

Ключевые слова: следователь, процессуальная самостоятельность следователя, орган досудебного расследования, уголовное производство.

Постановка питання

Своєчасне та ефективно розслідування кримінальних правопорушень не можливе без наділення органів досудового розслідування відповідними повноваженнями у цій специфічній сфері державної діяльності. У зв'язку із цим на законодавчому рівні закріплені права та обов'язки осіб, уповноважених на проведення досудового розслідування, серед яких чільне місце займає слідчий. І як свого часу цілком слушно наголосив М. С. Строгович, слідчий – це самостійна

процесуальна фігура, самостійний суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності, наділений широкими повноваженнями для успішного ведення слідства, викриття осіб, які скоїли злочини, а також зобов'язаний здійснити розслідування на основі законності, з дотриманням прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі [1, с. 228]. Саме тому обсяг повноважень слідчого має відповідати тим завданням, цілям і функціям, які ставляться перед ним під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень. З цією метою в ч. 5 ст. 40 КПК України встановлено, що слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК, є самостійний у своїй діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Натомість системний аналіз кримінального процесуального законодавства України та практика його застосування свідчить про те, що зазначене положення здебільшого є декларативним, особливо в умовах внесення до КПК України останніх змін (наприклад, щодо призначення експертизи за рішенням слідчого судді). Це також підтверджується емпіричними даними. Так, за результати проведеного анкетування 405 слідчих ОВС, І. В. Басиста та Б. В. Щур зазначили, що 294 (48%) з опитаних слідчих указали на цю обставину, як на одну із головних проблем досудового провадження. Таку ж відповідь дали 133 (53,2%) із 250 опитаних курсантів слідчих факультетів ВНЗ системи МВС, у яких, очевидно, на-

явне глибоке розуміння цієї проблематики. Крім того, на думку вчених, до суб'єктивних чинників, які стоять на перешкоді процесуальній самостійності слідчого в цілому, та прийняттю ним незалежних процесуальних рішень, належать, насамперед, професійна компетентність слідчого (63,4 % респондентів визначили цей чинник як домінуючий при прийнятті процесуальних рішень слідчим). Компетентність слідчого має визначатись, зокрема, умінням застосовувати сучасні технічні засоби розслідування, систематичним підвищенням кваліфікації тощо. Як інші суб'єктивні чинники ними визначено: правову свідомість, моральне та духовне виховання, комунікабельність, рівень етичної культури. Також наголошено на важливості комунікативності слідчого, адже в ході виконання службових завдань формуються певні професійні [2, с. 142-144].

Отже, перераховані фактори наочно вказують про необхідність наукового розроблення шляхів удосконалення законодавчої регламентації процесуальної самостійності слідчого. Тим більше, що протягом тривалого часу визначення процесуальної самостійності слідчого в кримінальному процесі залишається одним із найбільш дискусійним і невирішеним питанням. Водночас як кожен слідчий, так і особи, які відповідно до закону уповноважені з певних питань втручатися в його діяльність, мають розуміти сутність процесуальної самостійності слідчого. В першу чергу, це впливає на межі процесуальної самостійності: з боку слідчого – знати, де вона закінчується; зі сторони інших осіб – де розпочинається законне втручання в діяльність слідчого.

Мета статті: на підставі системного аналізу кримінального процесуального законодавства України та наукових джерел визначити поняття процесуальної самостійності слідчого, а також формування перспективних шляхів його вдосконалення.

Стан дослідження

Різні питання, пов'язані з процесуальною самостійністю слідчого в кримінальному процесі, досліджували І. В. Басиста, О. В. Баулін, Ю. М. Грошевий, В. Г. Дрозд, В. С. Зеленецький, І. В. Канфуї, О. О. Кіпер,

Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, О. Р. Михайленко, С. С. Охріменко, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, В. М. Тertiшник, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та інші вчені. Однак на сьогодні науковцями не досягнуто компромісу щодо визначення цього поняття, що в умовах дії чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування вимагає проведення ґрунтовного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження

Виходячи зі змісту положень КПК України, вбачається, що законодавець не визначив поняття процесуальної самостійності слідчого. І це у той час, коли чим точніше на законодавчому рівні визначені відповідні правові дефініції, тим легше в практичній діяльності застосовуються і дотримуються нормативні приписи. Відтак, беззаперечним залишається той факт, що не точність та не якість нормативних положень щодо одноманітного тлумачення того, чи іншого поняття негативно позначається на його правозастосовні. Зважаючи на те, що законодавець чітко не визначив поняття процесуальної самостійності слідчого, доцільно проаналізувати доктринальні підходи його розуміння.

У першу чергу, звернемо увагу, що в науковій літературі як радянського, так і сучасного періоду поряд із поняттям процесуальної самостійності слідчого вживання термін процесуальна незалежність слідчого. Не ставлячи за мету поглиблюватися в дану наукову полеміку, вважаємо, що ці дефініції не можна ототожнювати, і як зауважив С. С. Охріменко, процесуальна самостійність слідчого не може існувати окремо від незалежності. Якщо на практиці не буде належним чином забезпечена процесуальна незалежність, то й процесуальна самостійність також буде обмеженою або навпаки. З огляду на це між даними категоріями існує тісний взаємозв'язок [3, с. 15-16]. Ми підтримуємо таку точку зору, оскільки дійсно ці два поняття не можна ані ототожнювати, або казати, що існує лише процесуальна самостійність і не має процесуальної незалежності, чи навпаки.

Слушною є й думка І. В. Канфуї, який зазначає, що самостійність – це категорія, яка

характеризує здатність слідчого виконувати покладені на нього обов'язки без сторонньої допомоги чи керівництва і значною мірою залежить від нього самого. Водночас незалежність є категорією, що характеризує зовнішні межі діяльності слідчого, які від його волі не залежать, а цілком визначені зовнішніми чинниками (законом, підзаконними актами, вказівками керівника органу досудового розслідування, прокурором, рішеннями слідчого судді тощо) [4, с. 86]. До того ж, забезпечення процесуальної самостійності та незалежності слідчого є необхідною умовою, по-перше, для виконання покладених на нього законом обов'язків; по-друге, для ефективної реалізації завдань кримінального провадження.

У юридичній літературі радянського періоду більшість авторів процесуальну самостійність слідчого визначала як один із елементів статусу суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності або його повноважень, що полягає в його праві самостійно приймати рішення щодо спрямування розслідування і провадження процесуальних дій при повній відповідальності за їх законне і своєчасне проведення [5, с. 223; 6, с. 67; 7, с. 201; 8, с. 47-48]. Убачається, що вчені того часу, формуючи поняття процесуальної самостійності слідчого, спиралися на положення ст. 30 Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік. Разом із тим М. С. Строгович відмічав, що в цьому відношенні слідчий має лише певну незалежність, яку не можна ототожнювати з незалежністю суддів, адже він здійснює досудове слідство під наглядом і керівництвом прокурора, а низка рішень слідчого вимагає санкції прокурора, наприклад, обрання у вигляді запобіжного заходу взяття під варту тощо [1, с. 129].

Окремі вчені того часу, зокрема І. Д. Гончаров вважав, що процесуальна самостійність слідчого проявляється лише у випадках прийняття ним головних процесуальних рішень, наприклад, порушення кримінальної справи за наявності відповідних приводів і достатніх підстав; притягнення особи в якості обвинуваченого; зміна чи доповнення раніше пред'явленого обвинувачення тощо [9, с. 21-22]. З такою точкою

зору ми не можемо погодитися, оскільки під час досудового розслідування слідчий приймає низку рішень про проведення процесуальних дій (допит, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання тощо), які теж мають важливе значення для провадження. Тому кожне прийняте процесуальне рішення та проведена процесуальна дія у тій чи іншій мірі мають свою важливість та роль для досягнення кінцевого результату. У зв'язку з цим визначення змісту процесуальної самостійності слідчого лише через прийняття ним головних процесуальних рішень не розкриває сутність цього поняття.

У контексті аналізу попереднього кримінального процесуального законодавства України О. В. Баулін прийшов до висновку про доцільність розгляду процесуальної самостійності слідчого в двох аспектах: 1) як положення досудового слідства, що дозволяють слідчому самостійно приймати рішення і проводити слідчі дії у розслідуванні ним кримінальних справ; 2) як процесуальний інститут, спрямований на врегулювання відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією слідчим своїх процесуальних повноважень [10, с. 26]. До речі, спробу розкрити дане поняття через положення досудового розслідування зробив і О. О. Кіпер. Так, дослідник процесуальну самостійність слідчого розглядає як загальне положення досудового розслідування, що є засобом реалізації принципу всебічного, повного та неупередженого встановлення обставин кримінального провадження, яке полягає у повноваженні слідчого самостійно на підставі свого внутрішнього переконання та керуючись законом починати досудове розслідування, визначати напрямки розслідування, приймати відповідні процесуальні рішення та вчиняти дії, пов'язані із розслідуванням кримінального правопорушення, за винятком випадків, коли законом передбачене отримання на це згоди (рішення) прокурора, керівника органу досудового розслідування чи дозволу слідчого судді, визначати порядок і послідовність проведення процесуальних дій та нести повну відповідальність за їх законне і своєчасне проведення (застосування), а також відстоювати (захищати) ці повноваження передбаченими КПК засоба-

ми [11, с. 68-69]. Однак, на наше переконання, тлумачення цього терміну через загальні положення досудового розслідування не є правильним, оскільки процесуальна самостійність слідчого не входить до системи загальних положень досудового розслідування (глава 19 КПК України). Тим паче, що загальні положення досудового розслідування характеризують ті особливості (найсуттєвіші вимоги, правила), які притаманні лише цій стадії кримінального провадження, адже визначають її зміст, форму та ін.

Крім того, звернемо увагу, що О. О. Кіпер, розкриваючи зміст процесуальної самостійності слідчого, називає її засадою, яка, на його думку, є основоположною у його діяльності, в силу чого він виконує свою функцію самостійно й незалежно від інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності. При цьому, надалі в своєму дослідженні автор зазначив, що не слід зараховувати процесуальну самостійність слідчого до принципів кримінального процесу. Адже принципи мають діяти в усіх або кількох стадіях кримінального процесу [11, с. 66-67]. Про процесуальну самостійність, як принцип кримінального процесу, також зазначали М. М. Михеєнко [12, с. 35], О. О. Клейн [13, с. 10, 15] та ін. Так, наприклад, О. О. Клейн вважав, що поняття «процесуальна самостійність слідчого» (або слідчих) може бути використано в двох значеннях: 1) як позначення одного з інститутів кримінального процесу; 2) як один із принципів процесуальної діяльності слідчого. Зокрема, під принципом процесуальної самостійності слідчого автор розуміє обумовлені існуючою системою кримінального судочинства та закріплені в законодавстві правові вимоги, що визначають основи організації та проведення слідства, та виникають у зв'язку з цією діяльністю правовідносин, яким повинні відповідати всі інші кримінально-процесуальні норми, що регулюють слідчу діяльність [13, с. 15]. Однак, незважаючи на досить-таки важливе значення, яке процесуальна самостійність відіграє в діяльності слідчого та процесі реалізації його повноважень в цілому, називати її засадою (принципом) кримінального процесу не зовсім коректно. Адже засади кримінального процесу – це ті керівні, вихідні

положення, яких має дотримуватися кожен учасник кримінального провадження незалежно від свого процесуального статусу.

На наш погляд, також неправильно процесуальну самостійність слідчого розглядати як один із інститутів кримінального процесуального права (як це, наприклад, зробили О. В. Баулін та О. О. Клейн). Загальновідомо, що будь-який інститут права – це система відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин.

За результатами дослідження теоретичних і практичних аспектів діяльності слідчого С. М. Хор'яков дійшов до висновку, що під процесуальною самостійністю слідчого слід розуміти сукупність нормативних приписів, що забезпечує можливість здійснення даною посадовою особою процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на законі і совісті [14, с. 7, 32]. Не можна підтримати автора в тій частині, що проведення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень ґрунтується на совісті. Пояснюється це тим, що органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах своїх повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Тож, реалізуючи свою процесуальну самостійність під час прийняття процесуальних рішень та проведення процесуальних дій, слідчий має діяти виключно в межах тих повноважень, що надані йому законом. В іншому випадку, навіть якщо дії слідчого будуть ґрунтуватися на совісті, процесуальна діяльність стане безконтрольною та безвідповідальною, спричиняючи порушення закону, прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Аналізуючи сучасний стан процесуальної самостійності слідчого, В. Г. Дрозд зауважила, що вона полягає в можливості слідчого, як учасника кримінального провадження, здійснювати досудове розслідування без стороннього впливу будь-яких інших фізичних чи юридичних осіб, службових осіб, представників державної влади чи місцевого самоврядування. Між іншим, така необхід-

ність зумовлюється й тим фактом, що, відповідно до приписів ч. 1 ст. 40 КПК України, на слідчого покладена відповідальність за своєчасність та законність здійснення процесуальних дій. Разом з тим на слідчого покладено й обов'язок своєчасно приймати процесуальні рішення, що безпосередньо впливає із засади розумних строків, яка вимагає, щоб під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення були виконані або прийняті в розумний строк [15, с. 33].

Висновки

Резюмуючи проведені дослідження, можна зробити наступні узагальнюючі висновки. По-перше, вважаємо доречним розглядати процесуальну самостійність слідчого у двох аспектах, зокрема, як: 1) невід'ємну складову частину правового статусу слідчого, тобто сукупність прав і обов'язків, наданих йому законом для реалізації поставлених перед ним завдань та виконання функцій; 2) кримінальну процесуальну гарантію, тобто законодавчо закріплені засоби відстоювання власної позиції щодо прийнятих процесуальних рішень і проведення процесуальних дій, а також скерування кримінального провадження в цілому. По-друге, вбачається за доцільне розуміти процесуальну самостійність слідчого як можливість у межах повноважень, передбачених КПК України та іншими законами, приймати процесуальні рішення, які є обов'язковими для виконання, проводити процесуальні дії, пов'язані з розслідуванням кримінального правопорушення, застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження, збирати, перевіряти та оцінювати докази, а також нести відповідальність за порушення закону.

Література

1. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т: Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Наука, 1968. 469 с.
2. Басиста І. В., Щур Б. В. Процесуальна самостійність слідчого в світлі вимог чинного КПК: проблеми та перспективи. *Науково-інформаційний вісник*. Серія «Право». 2015. № 11. С. 141-147.
3. Охріменко С. С. Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007.
4. Канфуї І. В. Правовідносини слідчого, прокурора та слідчого судді у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017.
5. Стрёмовский В. А. О процессуальной самостоятельности следователя. Сборник научных работ по судебной медицине и криминалистике. Харьков. 1965. С. 223
6. Советский уголовный процесс: учебник / Под ред. А. В. Викторова. М., «Юрид. лит», 1975. 560 с.
7. Советский уголовный процесс / Под ред. С. В. Бородин. М.: Академия МВД СССР, 1982.
8. Петуховский А. А. Уголовно-процессуальные основы деятельности органов внутренних дел. М., 1988
9. Гончаров И. Д. Развитие советского законодательства о процессуальном положении следователя: дисс. ... кандид. юрид. наук. Харьков, 1974. 26 с.
10. Баулін О. В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000.
11. Кіпер О. О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 240 с.
12. Михеенко М. М. О развитии конституционных принципов уголовного судопроизводства. *Научные и практические проблемы уголовного судопроизводства в свете судебно-правовой реформы*: материалы научно-практической конференции. Ижевск, 1989. С. 34-37.
13. Клейн, А. А. Правовые и организационные аспекты процессуальной самостоятельности и независимости следователя органов внутренних дел: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. М., 1992. 26 с.
14. Хорьяков С. Н. Процессуальная самостоятельность следователя: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 211 с.
15. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 448 с.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено доктринальні підходи щодо визначення поняття процесуальної самостійності слідчого в кримінальному провадженні. Встановлено, що протягом тривалого часу визначення процесуальної самостійності слідчого в кримінальному процесі залишається одним із найбільш дискусійним і невирішеним питанням. Водночас як кожен слідчий, так і особи, які відповідно до закону уповноважені з певних питань втручатися в його діяльність, мають розуміти сутність процесуальної самостійності слідчого. В першу чергу, це впливає на межі процесуальної самостійності: з боку слідчого – знати, де вона закінчується; зі сторони інших осіб – де розпочинається законне втручання в діяльність слідчого.

Зазначається, що процесуальну самостійність слідчого доцільно розглядати у двох аспектах, зокрема, як: 1) повноваження слідчого, тобто сукупність прав і обов'язків, наданих йому законом для реалізації поставлених перед ним завдань та виконання функцій; 2) кримінальну процесуальну гарантію, тобто законодавчо закріплені засоби відстоювання власної позиції щодо прийнятих процесуальних рішень і проведення процесуальних дій, а також скерування кримінального провадження в цілому.

Наголошується, що, реалізуючи свою процесуальну самостійність під час прийняття процесуальних рішень та проведення процесуальних дій, слідчий має діяти виключно в межах тих повноважень, що надані йому законом. В іншому випадку, навіть якщо дії слідчого будуть ґрунтуватися на совісті, процесуальна діяльність стане безконтрольною та безвідповідальною, спричиняючи порушення закону, прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Процесуальну самостійність слідчого пропонується розуміти як можливість у межах повноважень, передбачених КПК України та іншими законами, приймати процесуальні рішення, які є обов'язковими для виконання, проводити процесуальні дії, пов'язані з розслідуванням кримінального правопорушення, застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження, збирати, перевіряти та оцінювати докази, а також нести відповідальність за порушення закону.

Ключові слова: слідчий, процесуальна самостійність слідчого, орган досудового розслідування, кримінальне провадження.

SUMMARY

The article explores the doctrinal approaches to defining the notion of procedural independence of the investigator in criminal proceedings. It has been established that, for a long time, determining the procedural independence of an investigator in a criminal trial remains one of the most debated and unresolved issues. At the same time, both the investigator and the person authorized by law to intervene in certain matters should understand the essence of the procedural independence of the investigator. First of all, it affects the limits of procedural independence: from the investigator - to know where it ends; on the part of others - where legal interference with the investigator's activity begins.

It is noted that it is advisable to consider procedural independence of an investigator in two aspects, in particular, as: 1) the powers of an investigator; that is, a set of rights and duties conferred on him by law to carry out the tasks assigned to him and perform his functions; 2) a criminal procedural guarantee, that is, legally enshrined means of asserting one's position on the adopted procedural decisions and conducting procedural actions, as well as directing criminal proceedings as a whole.

It is emphasized that in order to exercise its procedural autonomy when making procedural decisions and conducting procedural actions, the investigator must act only within the limits of the powers conferred on him by law. Otherwise, even if the investigator's actions are based on conscience, the procedural activity will become uncontrolled and irresponsible, causing violations of the law, rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings.

Procedural independent investigator is offered to be understood as an opportunity within the powers stipulated by the CPC of Ukraine and other laws, to make procedural decisions that are mandatory for execution, to carry out procedural actions related to the investigation of a criminal offense, to apply measures of ensuring criminal proceedings, to collect, review and evaluate evidence, and be held accountable for violations of the law.

Keywords: investigator, procedural independence of the investigator, pre-trial investigation body, criminal proceedings.